

УДК 347.965

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.23.35>**Лемеха Р.І.***доктор юридичних наук, доцент,**доцент кафедри права**Львівський національний університет ветеринарної медицини
та біотехнологій імені С.З. Гжицького*

ІНСТИТУТ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

Постановка проблеми. З лютого 2022 року відбулися численні зміни у кожній сфері нашого українського суспільства. Це пов'язано з війною росії проти України, що певною мірою внесло свої корективи в роботу всіх органів правової системи України, в тому числі й адвокатури [1]. Необхідність ефективного захисту прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, всіх верств населення України особливо гостро повстала в умовах такої війни. Інститут адвокатури в умовах дії правового режиму воєнного стану відіграє на сьогодні досить важливу роль у забезпеченні прав і свобод громадян, фізичних та юридичних осіб [2]. В таких умовах роль адвокатів набуває особливого значення, яка полягає у збереженні законності та впровадженні принципів правової держави. Адвокат був й є одним з важливих гарантій дотримання забезпечення прав громадян, потерпілих від наслідків збройної агресії [3]. Незважаючи на війну, яка розв'язана російським агресором на території України, держава тим більше повинна гарантувати захист основоположних прав та свобод громадян. У період дії правового режиму воєнного стану можуть виникати ситуації, коли права і свободи громадян можуть обмежуватися, що викликане необхідністю забезпечення національної безпеки України. Адвокатура відіграє важливу роль у забезпеченні того, щоб ці обмеження були законними, та не перевищували необхідних меж [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Такі виклики, які ми спостерігаємо сьогодні, а саме – умови дії правового режиму воєнного

стану під час російсько-української війни, негайно стали предметом досить активного обговорення. Цій проблематиці приділили увагу такі науковці, як М.Р. Аракелян, Н.М. Бакаянова, А.М. Бірюкова, В.В. Заборовський, В.В. Поліщук, М.А. Погорецький, М.М. Стефанчук, О.Г. Яновська та інші.

На сьогодні, з початком російської агресії в Україні інститут адвокатури почав своє існування зовсім в іншому вимірі, а тому ця проблема потребує свого обговорення за запровадження нових заходів за для успішної роботи означеного інституту.

Виклад основного матеріалу. Інститут правової допомоги – адвокатура є основним і важливим чинником в реалізації прав та свобод людини. Адвокатура визначається як елемент правової системи України, а правозахисна діяльність інституту правової допомоги являє собою частину юридичної практики, яка виражається в правотворчій, правозастосовній та правоохоронній діяльності.

Як зазначає Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокатура України являє собою недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правничої допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації і діяльності адвокатури в порядку, встановленому цим Законом [5].

Адвокатуру України складають всі адвокати України, які мають право здійснювати адвокатську діяльність.

З метою забезпечення належного здійснення адвокатської діяльності, дотримання гарантій адвокатської діяльності, захисту професійних прав адвокатів, забезпечення високого професійного рівня адвокатів та вирішення питань дисциплінарної відповідальності адвокатів в Україні діє адвокатське самоврядування. Правовою основою діяльності адвокатури України є Конституція України [6].

Адвокатура України являє собою досить специфічний правозахисний інститут, з одного боку залучений представляти інтереси всього суспільства перед державою та її органами публічної влади, взаємодіє з державними органами, а з іншого – в своїй діяльності цей правозахисний інститут протистоїть державі в захисті прав та свобод людини і громадянина, тому що адвокатура є незалежною від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб. А Держава створює належні умови для діяльності адвокатури та забезпечує дотримання гарантій адвокатської діяльності [5]. Таким чином, головним завданням, яке стоїть перед адвокатурою – є захист прав, свобод і законних інтересів людини в усіх сферах її життя [7, с. 8].

З 17 березня 2014 року в Україні був запроваджений Особливий період. В цей час була оголошена перша хвиля часткової мобілізації у зв'язку з російською агресією. Тоді було опубліковано Указ Президента України № 303/2014 «Про часткову мобілізацію» [8]. Але визначення Особливого періоду визначено абз. 4 ст. 1 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [9] – це період функціонування національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, сил оборони і сил безпеки, підприємств, установ і організацій, а також виконання громадянами України свого конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, що настає з моменту оголошення рішення про

мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і час демобілізації після закінчення воєнних дій [10, с. 25]. Як зазначає Є.О. Гамрецький, «це все стосується діяльності органів державної влади та військових сил, зокрема, за рішенням чи оголошенням про мобілізацію (крім прихованої) чи введення воєнного стану на різних рівнях в Україні. Ці дії охоплюють не лише час, протягом якого тривають військові дії, але й постконфліктну реконструкцію, яка позначається певними аспектами, наприклад, розділами, обмеженими за часом» [10, с. 25].

Окрім особливого періоду [9] в Україні на сьогодні, у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України, відповідно до пункту 20 частини першої статті 106 Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану» на підставі Указу Президента України від 24.02.2022 р. за № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» запроваджено Воєнний стан [11]. Відповідно до Статуту ООН Україна здійснює захист своєї території в умовах обох режимів – і під час особливого періоду, і під час воєнного стану. ЗСУ мають повне право захищатися від ворога та розраховувати на військову, гуманітарну, фінансову допомогу інших країн [12].

Як стверджує В. Поліщук : «...особливий період та воєнний стан – дві концепції, які використовуються для опису ситуацій у нашій державі. Воєнний стан оголошений у разі загрози національній безпеці, тобто коли сили безпеки та оборони працюють на рівень вище. А особливий період, з іншого боку, описує ситуації, коли в державі відбуваються зміни і події, які впливають на всебічний розвиток» [12].

Проте, можна говорити, що з моменту масштабної збройної агресії росії проти України та введення воєнного стану діяль-

ність такого важливого та особливого інституту як адвокатура, дещо змінилась. Під час війни тематика захисту прав людини залишається надзвичайно актуальною, крім того, що питання захисту прав та інтересів особи гостро постає як перед державою так і перед адвокатурою України. Дане питання потребує постійного вивчення та вдосконалення нормотворчої бази країни в цьому питанні [13, с. 514].

Окрім того, що дуже багато людських жертв, одним із болючих питань є проблема переселення осіб внаслідок окупації та ворожих обстрілів території України, втрата житла, бізнесу. Багато громадян вимушені були покинути свої домівки, робочі місця, рідні міста, свій бізнес, що призвело до виникнення безлічі правових питань, пов'язаних з цим процесом, наприклад: як і в якому порядку отримати соціальні виплати, що робити у випадку втрати особистих документів, документів на нерухомість, чи буде компенсація за знищене майно, як бути із трудовими гарантіями під час дії воєнного стану та багато інших питань [13, с. 515].

На тлі всіх окреслених проблем, досить гостро постає питання отримання безкоштовної допомоги. Одним із самих вразливих верств населення є на сьогодні діти, що були змушені виїхати чи евакуюватись закордон через війну. Чи мають вони право отримувати безкоштовну правничу допомогу адвокатів? Рада адвокатів України та Мінюст погодили спільну пропозицію по цьому питанню 6 вересня 2022 р., що така категорія дітей має право на безкоштовну допомогу адвоката. У рішенні адвокатів України від 29.04.2022 р. № 44 «Про внесення змін до Порядку ведення Єдиного реєстру адвокатів України» [14], зазначається, що відтепер адвокат зможе вносити до Єдиного реєстру адвокатів України інформації, щодо надання безкоштовної правничої допомоги військовослужбовцям [14].

Крім того, існує проблема того, що діяльність адвоката потребує в деяких випадках

правничої допомоги особі фізичній чи юридичній навіть в неробочий час.

Ми вже зазначали, що з моменту широкомасштабної агресії росії проти України, в країні запроваджено Воєнний стан, а отже відбулося запровадження і комендантської години, яка суттєво обмежує право громадян на вільне пересування. Це безумовно стало перешкодою для адвоката у наданні ним цілодобової допомоги. Водночас, в деяких областях, які більш за все схильні до ворожих обстрілів, комендантська година могла тривати понад 3 доби й більше. Постановою Кабміну від 24.06.2023 № 630 «Про внесення до деяких постанов Кабінету Міністрів України змін щодо питань функціонування системи надання безоплатної правової допомоги» дозволяється перебування у визначений період доби на вулицях та в інших громадських місцях, де запроваджено комендантську годину, без виданих перепусток адвокатам, призначеним регіональними центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги для надання безоплатної вторинної правової допомоги. Відповідні зміни були внесені до Порядку здійснення заходів під час запровадження комендантської години та встановлення спеціального режиму світломаскування в окремих місцевостях, де введено воєнний стан [10, с. 25],

Окрім вищезазначених змін, які відбулися в роботі інституту правової допомоги під час дії правового режиму воєнного стану, максимально важлива зміна, яка пов'язана з вимогами щодо несумісності діяльності адвоката з військовою або альтернативною (невійськовою) службами.

Відповідно до положень п.2 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [5] діяльністю адвоката є несумісною з військовою або альтернативною (невійськовою) службами. Проте, з початком воєнних дій на території України чимало адвокатів виявили намір долучитись до лав Збройних Сил України та територіальної оборони з метою найшвидшого віднов-

лення цілісності території нашої держави та встановлення миру.

Відповідно до рішення Ради адвокатів України, відповідно до частини 2 ст. 7 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» У разі виникнення обставин несумісності, встановлених частиною першою цієї статті, адвокат у триденний строк з дня виникнення таких обставин подає до ради адвокатів регіону за адресою свого робочого місця заяву про зупинення адвокатської діяльності [15; 5].

Згідно п. 1 ч. 2 ст. 34 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», порушення вище окреслених вимог несумісності являється дисциплінарним проступком адвоката, та є, відповідно підставою для притягнення адвоката до відповідальності згідно з ч. 1 ст. 34 Закону [5].

З метою впорядкування такого положення, адже в умовах ведення війни на території України та введення воєнного стану адвокату проблематично вчасно виконати вимоги Закону, в березні 2022 р. Радою адвокатів України за наявності об'єктивних причин несвоєчасного виконання адвокатами вимог ч. 2 ст. 7 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» в зв'язку з проходженням військової служби або альтернативної (невійськової служби) було прийняте Рішення № 24 від 03 березня 2022 р., де було зазначено, що «на період дії воєнного стану проходження військової або альтернативної (невійськової) служби адвокатами не розцінювати як порушення вимог щодо несумісності та, відповідно, не застосовувати це, як підставу для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності» [15].

Крім того, адвокати, як й інші учасники мають рівні права поряд з іншими учасниками процесу, реалізуючи цим дотримання принципів змагальності та свободи подання доказів та демонстрації їх переконливості.

З початком військових дій, розв'язаних агресором на території України було призупинено дію Єдиного державного реєстру

юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань; Автоматизована система виконавчих проваджень та Єдиного реєстру боржників; Державний реєстр обтяжень рухомого майна; Державний реєстр актів громадянства. Також, з лютого 2022 року було призупинено доступ до Єдиного державного реєстру судових рішень, а також сервісів «Розгляд справ» і «Список справ, призначених до розгляду». Поступово реєстри відновили свою роботу, але труднощі для незалежності діяльності адвокатури в особливий період не закінчились.

Крім того, треба розуміти, що адвокатська діяльність, це досить мобільна діяльність, пов'язана з переміщенням по всій території України. Специфіка роботи адвоката така, що він змушений переміщатися не тільки в межах одного населеного пункту, а й до інших населених пунктів чи регіонів для надання правничої допомоги. Крім того, що адвокат повинен приймати участь і в оперативно-розшукових діях, досудових розслідуваннях та судових засіданнях в різних містах.

Водночас, під час дії комендантської години адвокати, на рівні з іншими громадянами не мають права пересуватися вулицями та іншими громадськими місцями, а пересуватися вночі під час комендантської години без порушення правил громадського порядку є незаконним. Такі обмеження суттєво перешкоджають наданню професійної правничої допомоги адвоката. А ст. 52 КПК України зобов'язує захисника до обов'язкової участі у кримінальному провадженні.

Крім того, також відбувається таке негативне явище як тиск на адвокатів з боку ТЦК. Голова НААУ, РАУ Лідія Ізовітова звернулася до міністра оборони Рустема Умерова та Омбудсмана Дмитра Лубінця у зв'язку із численними порушеннями працівниками територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки (ТЦК) прав та гарантій адвокатської діяльності під час здійснення професійного захисту громадян України. Йдеться про факти втручання у діяльність,

наси́льство відносно захисників, незаконне позбавлення волі, відібрання особистих речей, в тому числі, які містять адвокатську таємницю, – дії, які прямо перешкоджають адвокатській діяльності і порушують права людини на захист та отримання правничої допомоги [17].

Адвокати, як і усі верстви населення, також зазнали труднощів у всіх сферах життєдіяльності з моменту повномасштабного вторгнення росії на територію України [18, с. 35]. Національною асоціацією адвокатів України було створено Опікунську раду з метою подолання труднощів і надання благодійної допомоги адвокатам та їхнім сім'ям, які постраждали внаслідок воєнних дій. Розглянувши понад 50 заявок, адвокати-члени Опікунської Ради надали матеріальну допомогу 33 адвокатам та їхнім родинам. Зокрема, більшість коштів була виділена на потреби через втрату житла або на лікування через бойові поранення.

Опікунська рада прийняла рішення про надання допомоги за визначеними критеріями, розподіляючи допомогу у порядку першої, другої і третьої черги [19]. В першу чергу благодійна допомога надається: адвокатам та (або) членам їх сімей, що загинули внаслідок воєнних дій на території України з 24.02.2022; адвокатам та (або) членам їх сімей, що отримали тяжкі тілесні ушкодження внаслідок воєнних дій на території України з 24.02.2022; адвокатам та (або) членам їх сімей, що повністю втратили житло внаслідок воєнних дій на території України з 24.02.2022, яке слугувало місцем постійного проживання, у випадку неможливості подальшого проживання в ньому через значний ступінь руйнування та відсутність іншого придатного до проживання житла. Також благодійна допомога надається самотнім адвокатам старше 70 років, які не мають змоги евакуюватись або евакуювані, але не мають засобів до існування. В другу чергу благодійна допомога надається: адвокатам та (або) членам їх сімей, чиє житло частково зруйновано внаслідок воєнних дій на

території України, починаючи з 24.02.2022, та потребує відновлення з можливістю подальшого проживання; адвокатам та (або) членам їх сімей, що отримали тілесні ушкодження середньої тяжкості внаслідок воєнних дій на території України з 24.02.2022; адвокатам, які є батьками-одиначками та не мають засобів до існування внаслідок початку воєнних дій на території України з 24.02.2022 та за відсутності доходу. І в третю чергу благодійна допомога надається: адвокатам та дітям адвокатів, які потребують постійного прийому життєво необхідних лікарських препаратів та не мають засобів для придбання таких препаратів.

Крім того, в рамках діяльності «Всеукраїнська коаліція з надання правової допомоги» адвокати долучаються до надання безкоштовної правової допомоги для переселенців. Захисниками надаються консультації з питань, правових обмежень, пов'язаних з введенням в країні воєнного стану, згідно із Законом України «Про правовий режим воєнного стану» [2]; надання адміністративних і соціальних послуг під час війни; оформлення статусу та виплат переселенцям; особиста і цифрова безпека представників громад та активістів; фіксація збитків і пошкоджень через бойові дії та отримання відповідних компенсацій; евакуація правозахисників, активістів та органів місцевого самоврядування, дистанційна діяльність посадовців; робота органів місцевого самоврядування в окупації та у прифронтовій зоні; оформлення та доставка гуманітарної чи іншої допомоги; прийом, розміщення та оформлення переселенців; інші питання, пов'язані з переміщенням по країні або шкодою, завданою бойовими діями [20].

Крім того, Рада адвокатів України прийняла рішення від 29 квітня 2022 року, у якому зазначила, що: «Під час дії воєнного стану на території України дозволяється видача адвокатським бюро/адвокатським об'єднанням ордеру без скріплення його печаткою юридичної особи та без підпису керівника адвокатського об'єднання, адвокатського бюро.

Правовідносини між адвокатом, який надає правничу (правову) допомогу на підставі цього ордеру та адвокатським об'єднанням, адвокатським бюро врегульовуються внутрішніми документами цих організаційно-правових форм здійснення адвокатської діяльності» [15].

Висновки. На підставі викладеного вище, хотілося б констатувати, що інститут правової допомоги в умовах дії правового режиму воєнного стану зазнав багато викликів. Незважаючи на це, адвокатура України всілякими способами намагається пристосуватися до нових реалій та продовжує в умовах війни забезпечувати кваліфі-

коване надання правових послуг. Роль адвокатів у забезпеченні прав людини під час дії режиму воєнного стану в Україні безцінна. На інститут правової допомоги покладено конституційну функцію захисту прав громадян, тому що право на захист, за Конституцією України, не підлягає обмеженням навіть під час війни. Радою адвокатів України, Національною асоціацією адвокатів України приймаються усілякі заходи щодо безперервної діяльності адвокатури на період військових дій росії на території України. Під час дії воєнного стану в Україні завдання адвокатури, її методи та діяльність залишаються незмінними.

Анотація

Стаття присвячена інституту правової допомоги в умовах військової агресії росії проти України та тим виклики сьогодення, які постали перед адвокатурою під час дії правового режиму воєнного стану в Україні.

Автором ставиться проблема, яка потребує огляду та дослідження. Зосереджується увага на тих надзвичайних умовах, в яких сьогодні відбувається робота адвокатів України та акцентується на необхідності ефективного захисту прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб в умовах війни.

Робиться аналіз останніх досліджень і публікацій науковців щодо умов дії правового режиму воєнного стану під час російсько-української війни, в яких сьогодні працює інституту правової допомоги в Україні.

З метою дати належну оцінку подіям, які на сьогодні відбуваються і умовам, в яких приходить працювати адвокатам, автор звертається до юридичної літератури та відповідного законодавства.

Автором зосереджується увага на забезпеченні належного здійснення адвокатської діяльності, дотримання гарантій адвокатської діяльності, захисту професійних прав адвокатів, забезпечення високого професійного рівня адвокатів та вирішення питань дисциплінарної відповідальності адвокатів в Україні та використовується Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Автор зосереджує свою увагу на ряді законодавчих та підзаконних актів: Конституція України, Указ Президента України № 303/2014 «Про часткову мобілізацію», Закону України «Про правовий режим воєнного стану», Указ Президента України від 24.02.2022 р. за № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», Указ Президента «Про часткову мобілізацію», Закони України: «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», «Про введення воєнного стану в Україні» та інші.

Також автор звертається до юридичної літератури, де проводиться полеміка між науковцями з даної проблематики.

Автором робиться висновок щодо діяльності інституту правової допомоги в умовах дії правового режиму воєнного стану, ролі адвокатів у забезпеченні прав людини під час дії режиму воєнного стану в Україні.

Ключові слова: інститут правової допомоги, адвокат, адвокатура, правозахисник, воєнний стан, надання правової допомоги, безоплатна правова допомога.

Lemekha R.I. The institution of legal aid in the context of the martial law regime: challenges of today

Summary

The article is devoted to the institution of legal aid in the context of Russia's military aggression against Ukraine and the challenges faced by the Bar during the martial law regime in Ukraine.

The author raises the issue which requires review and research. The author focuses on the extraordinary conditions under which Ukrainian attorneys-at-law work today and emphasises the need for effective protection of the rights and legitimate interests of individuals and legal entities in times of war.

The author analyses the latest research and publications of scholars on the conditions of the martial law regime during the Russian-Ukrainian war, in which the legal aid institution in Ukraine is currently operating.

In order to give a proper assessment of the current events and the conditions in which lawyers have to work, the author refers to the legal literature and relevant legislation.

The author focuses on ensuring the proper exercise of the legal profession, observance of the guarantees of the legal profession, protection of the professional rights of advocates, ensuring a high professional level of advocates and addressing the issues of disciplinary liability of advocates in Ukraine and uses the Law of Ukraine 'On the Bar and Practice of Law'.

The author focuses on a number of legislative and regulatory acts: Constitution of Ukraine, Decree of the President of Ukraine No. 303/2014 'On Partial Mobilizations', Law of Ukraine 'On the Legal Regime of Martial Law', Decree of the President of Ukraine of 24.02.2022 No. 64/2022 'On the Introduction of Martial Law in Ukraine', Presidential Decree 'On Partial Mobilizations', Laws of Ukraine: 'On the Bar and Practice of Law, On Mobilizations Training and Mobilizations, On the Introduction of Martial Law in Ukraine, and others.

The author also refers to the legal literature, where there is a debate between scholars on this issue.

The author draws a conclusion regarding the activities of the legal aid institute under the martial law regime and the role of lawyers in ensuring human rights during the martial law regime in Ukraine.

Key words: institute of legal aid, lawyer, bar, human rights defender, martial law, provision of legal aid, free legal aid.

Список використаних джерел:

1. Мельниченко В. Діяльність адвокатури в умовах воєнного часу. Адвокатура України: сучасний стан та перспективи розвитку : *Матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (14 грудня 2023 р.)* / редкол. : Т.В. Вільчик та ін. Харків : НЮУ імені Ярослава Мудрого, 2024. 276 с. Електронне наукове видання. URL: <https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/vnd/zbirnyky-naukovykh-konferencij>
2. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 02.06.2016 р. № 389-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
3. План відновлення України. URL: <https://recovery.gov.ua/>
4. Гетьман А.П. Адвокатура України: сучасний стан та перспективи розвитку : *Матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (14 грудня 2023 р.)* / редкол. : Т.В. Вільчик та ін. Харків : НЮУ імені Ярослава Мудрого, 2024. 276 с. URL : <https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/vnd/zbirnyky-naukovykh-konferencij/>.

5. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2013 р. № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>
6. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
7. Аракелян М.Р. Інститут адвокатури у правозахисній діяльності сучасної Української держави. *Актуальні проблеми держави і права*. Випуск 3. 2011. С. 21–27.
8. Про часткову мобілізацію : Указ Президента України від 18.03.2014 № 303/2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/303/2014#Text>
9. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21 жовт. 1993 р. № 3543. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>
10. Гамрецький Є.О. Забезпечення гарантій адвокатської діяльності в особливий період. *Актуальні проблеми держави і права*. № 4. 2024. С. 25-30.
11. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
12. Поліщук В. Війна і воєнний стан. У чому полягає різниця між цими поняттями? URL: <https://expres.online/lyudi-i-problemi/viyna-i-voenniy-stand-u-chomu-polyagae-riznitsya-mizh-tsimiponyattyami>
13. Хомин Д.Р., Шандрук А.М. Особливості діяльності адвокатури в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1/2023. С. 513–515.
14. Про внесення змін до Порядку ведення Єдиного реєстру адвокатів України : Рішення Ради адвокатів України від 29 квітня 2022 року № 44. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2022-04-29-r-shennya-rau-44_627a42765c177.pdf
15. Про особливості проходження адвокатами військової або альтернативної (невійськової служби) у період воєнного стану : Рішення Ради адвокатів України від 03 березня 2022 року. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2022-03-24-r-shennya-rau-24_6244383f5d80a.pdf
16. Постанова Верховного Суду від 01.07.2021, справа №808/47/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>
17. Тиск на адвокатів – показник порушення прав людини в Україні, НААУ. URL : <https://unba.org.ua/news/9118-tisk-na-advokativ-pokaznik-porushennya-prav-lyudini-v-ukraini-naau.html>
18. Обловацька Н.О. Сучасний стан функціонування адвокатури в умовах воєнного стану. *Наукові розвідки з актуальних проблем приватного та публічного права: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 24 квітня 2023 року)*. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2023. С. 35–38 (246 с.)
19. Опікунська рада НААУ надала матеріальну допомогу 33 адвокатам. URL: <https://unba.org.ua/news/7346-opikunska-rada-naau-nadala-material-nu-dopomogu-33-advokatam>.
20. «Всеукраїнська коаліція з надання правової допомоги» інформує про діяльність «гарячої лінії» безкоштовної правової допомоги для переселенців. URL: <https://unba.org.ua/news/7451-vseukrains-ka-koaliciya-z-nadannyapravovoi-dopomogi-informue-pro-diyal-nist-garyachoi-liniibezkoshtovnoi-pravovoi-dopomogi-dlya-pereselenciv.html>